

Arménska apoštolská cirkev a jej postavenie v nezávislej Arménskej republike¹

BEÁTA ČIERNIKOVÁ

Katedra porovnávacej religionistiky, Filozofická fakulta UK, Bratislava

The Armenian Church has played a unique role in the history of the Armenian nation. For centuries the Church had been the only unifying force and the only institution to ensure maintaining a national Armenian identity in its homeland as well as abroad. Since the creation of the independent Republic of Armenia it has been strongly supported by governmental institutions despite the official separation of church and state, mainly to limit the spread of foreign religious organizations. The Armenian Church has undergone certain changes, Armenians however still prefer folk religion and cults of saints.

Key words: Armenian Apostolic Church, national identity, religious organizations, changes within a church, folk religion

Úvod

Kaukaz bol vždy považovaný za akúsi križovatku národov. Aj dnes tam žije asi 50 národov a každý z nich má svoju originálnu kultúru a jazyk. Etnická rôznorodosť Kaukazu prešla za posledných sto rokov veľkými zmenami. Išlo o akési „prevrátanie“ etnickej rôznorodosti a vytvorenie monokultúrnych spoločností. Situácia na Severnom Kaukaze je mimoriadne zložitá, ale v Zakaukazsku vznikli tri nezávislé štáty, Azerbajdžan, Gruzínsko a Arménsko. Počnúc rokom 1915 a končiac nedávnou rusko-gruzínskou vojnou bol tento región arénou nástojčivého a krutého boja za monokultúru. Počas karabašskej vojny sa s konečnou platnosťou stalo monokultúrnym Arménsko. V roku 1915 tvorili Arméni vo Východnej Arménii len 56% obyvateľstva. Bol to dôsledok presídľovacej politiky iránskych šahov. Už šah Ismail I. do tejto oblasti presídľoval jemu verné turkické kmene a v roku 1604 šah Abbás I. presídľil z Východnej Arménie asi 250

až 300 tisíc Arménov do vnútrozemia Perzie (Arakel Darvižeci, 1973: 61-62). Situácia sa zmenila, keď do Východnej Arménie prúdili tisíce utečencov zo Západnej Arménie. Neskôr v priebehu 20. storočia do sovietskeho Arménska repatriovalo množstvo Arménov najmä z Balkánu a Blízkeho východu. Koncom 80. rokov bolo Arménsko najmonoetnickejšou republikou Sovietskeho zväzu. V súčasnosti tvoria Arméni 97,89% obyvateľov republiky. Národnostné menšiny sú málopočetné, najpočetnejšou menšinou sú Jezidi, ktorých je asi 40 tisíc (Charatjan, 2008). Arménsko je dnes považované za jediný monoetnický štát na Blízkom východe. Etnické zloženie krajiny veľmi úzko súvisí s náboženskou orientáciou obyvateľstva.

Čo sa týka náboženstva, Gallupov inštitút v roku 2012 zaradil Arménsko medzi desať najreligióznejších krajín sveta na tretie miesto, hneď za Ghanou a Nigériou. 92% obyvateľov Arménska sú veriaci (Gallup International, 2012: 4).²

¹ Príspevok vznikol vďaka finančnej podpore v rámci projektu VEGA 1/0318/11 „Mimokresťanské elementy v súčasnej kresťanskej religiozite predchalcedónskeho typu.“

² V ďalšom texte budú využívané informácie, ktoré som získala počas svojich terénnych výskumov od roku 1988 do roku 2012. V niektorých prípadoch uvádzam ako zdroj aspoň jeden článok v médiách, čo celkom iste nie je zdroj plnohodnotný pre vedeckú prácu, takýto zdroj len ilustruje, akým spôsobom Arméni pristupujú k danej otázke. Mnohé názory čerpám len z neformálnych rozhovorov s obyvateľmi Arménskej republiky.

Arménska apoštolská cirkev v dejinách Arménska

Celkom mimoriadny význam má pre arménsky národ arménska kresťanská cirkev, teda Arménska apoštolská svätá cirkev.³ Je to najmä dôsledok unikátnej úlohy, ktorú cirkev zohrala v živote národa. Samotné prijatie kresťanstva v roku 301 bolo vlastne prostriedkom obrany pred kultúrnou expanziou susednej Perzskej ríše. Táto obranná funkcia cirkvi sa stala ešte významnejšou, keď v roku 387 došlo k prvému rozdeleniu starovekej Arménie medzi Perziou a Byzanciou a Arméni stratili vlastnú štátnosť. Museli sa brániť náboženskému nátlaku nielen Perzie, ale aj kresťanskej Byzancie, preto neprijali uznesenia chalcedónskeho koncilu v roku 451, čo viedlo aj ku konečnému oddeleniu od Byzantskej cirkvi v 6. storočí. Od tej doby sa po celé stáročia Arménska cirkev stala pre Arménov doma aj v zahraničí jedinou spájajúcou silou, jedinou inštitúciou, ktorá zabezpečovala aj zachovanie národnej identity. Prostredníctvom cirkvi bola zachovaná kultúra národa, obyčaje, písomnosť. Systém vzdelávania bol sústredený v arménskych chrámoch a kláštoroch. Arménska cirkev sa stala nielen náboženským symbolom národa, ale aj symbolom národného sebaurčenia. Arménska apoštolská cirkev sa rozvíjala ako čisto národná cirkev.

Treba povedať aj to, že ak si arménska cirkev vyše poldruha tisícročia dokázala zachovať svoju nezávislosť a jednotu napriek prenasledovaniu zo strany cudzozemských vládcov, inovercov a nátlaku kresťanských cirkví, najmä katolíckej, a to ako v Arménsku tak aj v diaspóre, nedokázala to za komunistického režimu. Vláda sovietskeho Arménska od prvých dní kontrolovala hlavu cirkvi – katolíka všetkých Arménov so sídlom v Ečmiadzine. Snažili sa ho využiť na rozšírenie svojho vplyvu v diaspóre. Také potom boli aj nariadenia Ečmiadzinu do zahraničných biskupstiev. V Arménsku zavládla politika militantného ateizmu, zatvárali a ničili sa chrámy, duchovní boli prenasledovaní. Napríklad katolíka Chorena I. (1932 – 1938) v roku 1938 zavraždili vo vlastnej spálni (Stepanjanc, 2000: 122). Časť Arménov v diaspóre, najmä prívrženci politickej strany *Dašnakcuthjun*, poctivovala ako problém skutočnosť, že hlava ich cirkvi sídli v Sovietskom zväze, kde musela koexistovať s komunistickým režimom. Katolíka Vazgen I. (1955 – 1994) zlepšil vnútorné vzťahy v cirkvi, aj s ostatnými kresťanskými cirkvami a za jeho patriarchátu

bola arménska cirkev prijatá do Svetovej rady cirkví. Napriek tomu, že Vazgen I. si získal obrovskú autoritu doma aj v zahraničí, diaspóru to celkom neuspokojilo. V roku 1956 došlo v arménskej cirkvi ku schizme a kilikijský katolíkosát so sídlom v Antelias v Libanone začal vystupovať na medzinárodných fórach ako samostatná Arménska cirkev, nepodriadená Ečmiadzinu (Melkonjan, 2004: 35). Po páde komunistického režimu sa nezhody medzi ečmiadzinským a kilikijským katolíkosátom formálne urovnali a v roku 2001 oba katolíkosáty plne spolupracovali pri organizácii osláv 1700. výročia vyhlásenia kresťanstva v Arménii za štátne náboženstvo. Po smrti Vazgena I. v roku 1994 do voľby nového katolíka výrazne zasiahol prezident Arménskej republiky Levon Ter-Petrosjan a dosiahol, že za nového katolíka všetkých Arménov bol zvolený vtedajší kilikijský katolíka Garegin II. (1983 – 1995), ktorý následne prijal meno Garegin I. (1995 – 1999). Za kilikijského katolíka bol zvolený Aram I., ktorý pokračoval v politike rozkolu v cirkvi, napr. ešte v roku 2004 vysvätil v USA a Kanade nové arménske chrámy, ktoré patria výlučne do jurisdikcie kilikijského katolíkosátu (Melkonjan, 2004: 49).

Počas sovietskej vlády sa náboženský život Arménov nezmenil natoľko, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Militantný ateizmus vládol krátko začiatkom éry ZSSR v 20. a 30. rokoch. Počas II. svetovej vojny tento ideologický fanatizmus utíchol. Po vojne v druhej polovici 40. rokov prebiehala repatriácia Arménov z Blízkeho východu, a tí so sebou priniesli celý rad tradičných hodnôt, okrem iného aj úctu k cirkvi a duchovným osobám.

V dôsledku historických udalostí dvoch tisícročí je Arménsko krajne rôznorodé čo sa týka kultúrnych, náboženských a jazykových aspektov. Kultúrne svety Arménov žijúcich v jednej krajine, jednom meste sa líšili a do istej miery aj dnes líšia natoľko, že by pokojne mohli byť príslušníkmi rôznych národov. Dnes sú to najmä utečenci z Karabachu a Azerbajdžanu, ktorí sa kultúrne líšia a obyvateľstvo ich prijíma ako cudzorodý prvok.⁴

Náboženstvo a cirkev v období pred vznikom nezávislej Arménskej republiky

V 70. a 80. rokoch zavládol voči náboženstvu istý liberalizmus. Obyvatelia miest naviazali na staré tradície

3 Arménska apoštolská svätá cirkev je oficiálny názov cirkvi, zriedkavo sa používa celý názov. Aj na internetových stránkach cirkvi sa často používa len označenie Arménska apoštolská cirkev (skr. AAC). Veriaci ju nazývajú len Arménska cirkev alebo Cirkev Arménov. Archiepiskop Malakija Ormanjan vo svojej práci, prvý krát publikovanej v roku 1912 vo francúzskom jazyku tvrdí, že pravý názov je len Arménska cirkev, všetky ostatné prívlastky sú neoficiálnymi označeniami (Ormanjan, 2006).

4 V mojej blízkej rodine sa vyskytuje karabašská Arménka, ktorú do rodiny priviedli jej členovia. Napriek láske, ktorú jej preukazujú, nikdy nezabudnú zdôrazniť, že je osobou inej kultúry.

Chrám sv. Grigora Lusavoriča v Jerevane (Arménsko). (foto: Beáta Čierniková, 2007)

cie a začali oslavovať cirkevné sviatky, najmä Veľkú noc, menej Vianoce. Bol „znovuobjavený“ Grigor Narekaci, teda bola do novoarménčiny a dokonca do ruštiny preložená jeho *Kniha žalospevov* (Grigor Narekaci, 1988), ktorú Arméni po celé stáročia používali ako modlitebník.⁵ Ľudia krstili svoje deti, oveľa zriedkavejšie boli cirkevné sobáše a pohreby boli takmer bez výnimky civilné. Krst bol najrozšírenejší, pretože ten sa dodnes spája s národnou identitou. V mestách však pretrvávalo aj ľudové náboženstvo, charakteristické skôr pre dedinské prostredie. Na rozdiel od inštitucionalizovanej formy náboženstva, regulovaného cirkevnými kánonmi, prežíva ľudové náboženstvo prostredníctvom ústnej tradície.

Arméni vždy mali k svojim starým chrámom a kláštorom veľmi pozitívny vzťah ako k pamiatkam histórie a národnej kultúry, ale za sovietskej éry nie je možné to isté povedať aj o duchovných osobách. Kňazov prijímali ako nevyhnutnú súčasť cirkevných

obradov a nič viac. Najviac navštevované miesta Arménska boli Ečmiadzin, Geghard a Chor-Virap. Nebolo to však z náboženského presvedčenia, ale ako istá povinnosť voči svojej národnej kultúre. Na nedeľnú alebo sviatočnú liturgiu v Ečmiadzine cestovali ľudia ako do divadla alebo na koncert. Pri odľahlých kláštoroch počas cirkevných sviatkov sa konali jarmoky, vystupovali ľudové súbory, povrazolezci. Povrazolezectvo je považované za boží dar a ich patrónom, ako aj ďalších umelcov bol už od staroveku sv. Karapet (Gojan, 1959: 335). Tieto „akcie“ priťahovali skôr dedinské obyvateľstvo.

V dedinskom prostredí bol rozšírený najmä kult svätých, svätých miest, pútí, mágia a magicko-náboženské liečiteľstvo, jasnovidectvo a veštestvo. Všetky tieto náboženské formy a kultúry považovali Arméni vždy za súčasť kresťanstva. Sväté miesta mohli byť sakralizované stromy, jaskyne, *čačkhary*,⁶ ruiny starých chrámov, rôzne improvizované svätyne.

⁵ V roku 2012 Narekaciho *Kniha žalospevov* v drevenej väzbe bola oveľa drahšia ako Biblia v rovnakej väzbe.

⁶ Čačkar je kamenný kríž, typický prvok arménskej kultúry.

Od vyhlásenia nezávislosti v dôsledku nasledujúcich udalostí ako karabašská vojna, nové aktivity v otázke uznania genocídy, formovanie nových vzťahov s diasporou atď. získala arménska cirkev svoj predchádzajúci status národnej inštitúcie. To privedlo aj k istým zmenám náboženského života. Hoci krst bol vždy považovaný za súčasť národnej identity, zrazu sa stal aj symbolom občianskej identity. Najmä v 90. rokoch sa vyskytovali prípady masového krštenia dokonca mimo chrámov v štátnych inštitúciách, v školách a kultúrnych domoch. Týchto aktov sa zúčastňovali predstavitelia štátnych inštitúcií a nacionalistických politických strán. Nemohol byť položený nijaký základný kameň bez posvätenia cirkvi.

Cudzie náboženské organizácie v Arménsku

Po páde komunistického režimu a vzniku nezávislého Arménska sa v krajine objavili predstavitelia rôznych náboženských hnutí, ktoré boli pre Arménov neprijateľné (napr. svedkovia Jehovovi).

17. júna 1991 bol v Arménskej republike vydaný zákon zaručujúci slobodu vierovyznania. Zákon berie na vedomie Arménsku apoštolskú cirkev ako národnú cirkev, ale zároveň stanovuje právo slobodného myslenia okrem obmedzení, ktoré sú nevyhnutné na zabezpečenie verejného poriadku. Zákon definuje aj náboženské organizácie, ich práva a povinnosti. Štát nefinancuje nijaké náboženské organizácie. Nakoniec však opäť konštatuje, že v Arménskej republike pôsobí Arménska apoštolská cirkev s jej tradičnými organizáciami. V tejto časti zákona sú aj ustanovenia ako: „Arménska apoštolská cirkev ako národná arménska cirkev, ktorá pôsobí aj mimo republiky, môže využívať ochranu Arménskej republiky v rámci medzinárodných právnych zákonov“ (*Zakon o slobode sovesti...*).

Tento zákon však zo svojej podstaty neobmedzil prienik náboženských hnutí, ktoré boli pre Arménov neprijateľné, preto bol 21. decembra 1993 k zákonu pripojený dekrét prezidenta Arménskej republiky o miere legalizácie náboženských aktivít v Arménskej republike (*Ukaz Prezidenta Respubliki Armenija*). V dekréte sa píše, že aktivity týchto hnutí odporujú zákonu o slobode vierovyznania, napr. podporujú nedostatok rešpektu k armáde a prekážajú práci registrovaných náboženských organizácií, najmä úsiliu Arménskej apoštolskej cirkvi posilňovať náboženské povedomie obyvateľov. Preto vláda a príslušné zastupiteľstvá môžu znovu prehodnotiť registráciu týchto hnutí. Vyučovanie náboženstva je založené výhradne na učení Arménskej apoštolskej cirkvi. Tento dekrét vlastne vo veľkej miere odporuje ustanoveniam Zákona o slobode vierovyznania, v ktorom sa okrem

Nádoba na sv. meron v múzeu v Ečmiadzine (Arménsko).
(foto: Beáta Čierniková, 2007)

iného deklaruje odluka cirkvi od štátu a dá sa skôr chápať ako uznanie zásluh Arménskej cirkvi o zachovanie arménskeho národa, jeho kultúrnej aj politickej identity.

V roku 2009 bola prijatá posledná novela tohto zákona, ktorá mala ďalej obmedziť pôsobenie náboženských organizácií. Od roku 2011 sa pripravoval celkom nový Zákon o slobode svedomia a náboženských organizáciách, ktorý prešiel prvým čítaním v marci 2013 (*Zakon o slobode sovesti*).

Nový zákon bol potrebný predovšetkým z dôvodu, že Arménska republika bola na zahraničných fórach viackrát upozorňovaná na svoju náboženskú netolerantnosť. Koncom roka 2011 bolo v krajine väznených 70 svedkov Jehovových. Boli väznení za odmietnutie služby v armáde. A hoci v Arménsku existuje zákon umožňujúci alternatívnu civilnú službu, svedkovia Jehovovi odmietajú aj tú. Je vraj nedôstojné, aby pracovali v nemocniciach alebo v domovoch pre starých ľudí. Arménska vláda považuje svedkov Jehovových asi za najväčšiu hrozbu v situácii, keď je Arménska republika stále vo vojne s Azerbajdžanom, hoci od roku 1994 vládne prímerie, ktoré je ale sporadicky porušované v hraničných oblastiach (*Izmenen*

zakon).⁷ Novelizácia zákona o alternatívnej službe bola prijatá arménskym parlamentom v máji 2013 (*Izmenen zakon*).

Za hrozbu však arménska verejnosť považuje aj ďalšie náboženské hnutia, napr. Slovo božie. V Arménsku je v súčasnosti zaregistrovaných 64 náboženských organizácií a počet ich prívržencov sa odhaduje na 300 tisíc.⁸ Toto číslo je zrejme zveličené. V krajine údajne pôsobí asi 2000 mormonských misionárov, tých považujú štátne orgány za špiónov a poukazujú na to, že všetky ich centrá sa nachádzajú v blízkosti vojenských objektov (Barsegian, 2013). V Arménsku existuje zákon zakazujúci propagáciu viery na verejných priestranstvách okrem Arménskej apoštolskej cirkvi. V novom Zákone o slobode svedomia a náboženských organizáciách má byť zadaný aj termín „lov duší“, ktorý ak používa akýkoľvek nátlak, napr. návštevu „lovcov“ v tej istej domácnosti viac ako dvakrát, má byť trestný (Čilingarjan, 2011). V tlači sa vedú celkom vážne diskusie o potrebe vytvorenia náboženskej polície. Mimochodom, aj Arménska evanjelická cirkev je považovaná za sektu (*Armjanskaja evangelistskaja cerkov ne sekta?*).

Teda Arménska apoštolská cirkev má celkom výnimočné postavenie, ktoré vláda neustále posilňuje. Na školách sa povinne vyučuje predmet „Dejiny arménskej cirkvi“ a najnovšie chcú na vyšších školách zaviesť predmet „Arménska apoštolská cirkev – jej učenie, sviatosti a obrady“. Za snahou ešte viac posilniť postavenie národnej cirkvi je určite aj zámer kontrolovať prostredníctvom cirkvi tiež diaspóru. V parlamente sa ozývajú hlasy, že článok ústavy o odluke cirkvi od štátu je zastaraný a treba ho zmeniť.

Zmeny v Arménskej apoštolskej cirkvi

Arménska cirkev sa postupne zblíži s ostatnými kresťanskými cirkvami, Ruskou pravoslávnu, ale aj s rímskokatolíckou. Pravdepodobne aj z tohto dôvodu v nej dochádza k zmenám, ktoré sú Arménom cudzie. Pripomeňme si, že prevažná väčšina Arménov bola a je prívržencom tradičného ľudového náboženstva.⁹

Začnime asi najväčším (nielen rozmerovo) symbolom týchto zmien. Je ním chrám Sv. Grigora Lusavoriča v Jerevane. Je to druhý najväčší chrám v Zakaukazsku a najvyššia arménska stavba na svete. V chráme sú uložené ostatky sv. Grigora, ktoré Arménom odovzdal rímsky pápež Ján Pavol II. v roku 2000. Dovtedy

sa nachádzali v Neapole. Chrám bol vysvätený v septembri roku 2001 v rámci osláv 1700. výročia vyhlásenia kresťanstva za štátne náboženstvo. Vysvätenia sa zúčastnil aj pápež Ján Pavol II. Napriek nesmiernej úcte k zakladateľovi Arménskej cirkvi býva tento chrám celkom prázdny. Má to niekoľko dôvodov. Ľudia o chráme hovoria, že nevyzerá ako božie miesto, že sa viac podobá na protestantský kostol než na arménsky chrám, že je to skôr divadlo než chrám atď. Nie sú spokojní ani s architektúrou, chrám je príliš veľký, svetský, nepekný atď. Nachádza sa podľa nich na nevhodnom mieste. V tesnom susedstve sa predtým nachádzal blší trh pripomínajúci ich biednu sociálnu situáciu, dnes je tam detský zábavný park. To samo osebe by nebol taký problém, v blízkosti arménskych chrámov sa vždy nachádzali miesta obchodovania aj miesta zábavy. Ale tento chrám sa nenachádza ani v kultúrnom centre mesta v okolí Opery, ani v oficiálnom centre okolo Námestia Republiky. V Arménsku bolo za posledných 20 rokov vybudovaných viacero nových chrámov, ktoré zvonku kopírujú architektúru tých starých. Problém je v inom. Chrámy na vidieku dali vystavať oligarchovia, voči ktorým majú ľudia negatívne pocity. Dôležitý je pre Arménov aj výber miesta. Chrámy sa v Arménsku obyčajne stavali na základe vízií o svätých, rôznych svätých dejov, na miestach starých známych svätýň. Alebo pustili býka zapriahnutého do voza a išli za ním. Kde sa býk zastavil, tam vybudovali chrám. Ešte väčším problémom sú vnútorné priestory nových chrámov. Fresky, ikony a dokonca lavice. To v arménskych chrámoch nikdy nebolo. Až na fresky, ale tie boli väčšinou v chrámoch bližšie k Byzantskej ríši. Napríklad jedna Arménka v otvorenom liste, keď po mnohých rokoch navštívila Arménsko, je znechutená ikonami a lavicami v arménskych chrámoch (*Oficialnyj sajt Sergeja Nikolajeviča Lazareva*). Dokonca sa niekoľko lavíc objavilo aj v jednom z najposvätejších chrámov v Chorvirape. Lavice v chrámoch sa ľuďom zdajú čímsi nepredstaviteľným. Malachia Ormanjan píše, že v arménskych chrámoch lavice nikdy neboli, arménski veriaci počúvali slovo Božie postojacky, ale v posledných rokoch sa v arménskych chrámoch v Konštantinopole a iných veľkých mestách (Turecka) objavili (Ormanjan, 2006: 160).¹⁰ Problém lavíc v arménskych chrámoch je o niečo zložitejší. Starí alebo imobilní veriaci mohli vždy požiadať o lavicu. Ale v arménskych chrámoch už aj pre ich malé rozmery lavice nikdy ne-

⁷ V arménskych aj azerbajdžanských médiách sa správy o prestrelkách na hraniciach objavujú často. Sama som však v roku 2007 zaregistrovala prestrelku na arménsko-nachičevanskej hranici v blízkosti arménskeho mesta Ararat.

⁸ Donedávna bolo zaregistrovaných 67 náboženských organizácií, neskôr sa tri z nich zaregistrovali ako spoločenské a charitatívne organizácie.

⁹ Informácie pochádzajú predovšetkým z mojich terénnych výskumov, ktoré som v Arménsku uskutočnila v rokoch od 1988 do roku 2012 a mnohé informácie môžem subjektívne vyhodnotiť ako všeobecne známe informácie medzi obyvateľstvom Arménskej republiky.

¹⁰ Malachia Ormanjan toto tvrdenie publikoval vo svojej knihe vydané k tisícšestoročnému ročnému jubileu vyhlásenia kresťanstva v starovekej Arménii.

boli.¹¹ O ikonách píše Ormanjan, že obrazy v arménskych chrámoch buď vôbec nie sú alebo zriedkavo len na oltároch, a tie musia byť pomazané svätým *meronom* (Ormanjan, 2006: 159).¹²

Jednoducho chrám Grigora Lusavoriča nezodpovedá tradičným predstavám Arménov o božom mieste. Niet teda divu, že sa okamžite začali šíriť rôzne mýty ohľadne tohto chrámu. Napríklad ten, že hneď pri prvom sobáši, ktorý sa v tomto chráme uskutočnil, sa stala tragédia. Nevestu uštipol škorpión pri zapalovaní sviečok a umrela v náručí ženicha. Ten následne v dôsledku veľkej straty umrel na infarkt (Abramjan, 2012: 264). Arménsky etnológ Levon Abramjan sa pokúsil zistiť, či sa tento mýtus zakladá na skutočnej udalosti. Hoci sa takéhoto prípadu nedopátral, nepovažuje za celkom vylúčené, že sa to mohlo stať. Aby dym sviečok nepoškodil interiér chrámu, architekt a investor sa rozhodli vybudovať pre túto činnosť, bez ktorej je pre ľudí návšteva chrámu nemysliteľná, samostatnú stavbu poniže chrámu. Keď chrám otvorili pre verejnosť, táto stavba ešte nebola hotová a veriaci využívali na zapalovanie sviečok jaskyni podobný priestor, kde mala budúca kultová stavba stáť. A na tomto mieste sa mohli vyskytnúť škorpióny (Abramjan, 2012: 264).

Je zaujímavé, že toto jaskyni podobné miesto veľmi rýchlo získalo črty svätého miesta, typického pre arménske ľudové kresťanstvo – niečo ako ľudová svätyňa, aké si ľudia vytvárali v sovietskom období doma alebo pri zrúcaninách starých chrámov (Čierniková, 2005: 17). Existencia tejto „tajnej“ ľudovej svätyne pri oficiálnom chráme svedčí o tom, že pod terajším „znovuzrodeným“ kresťanstvom je stále prítomná stabilná vrstva pohanských obyčají a presvedčení, ktoré ľudia stotožňovali s kresťanstvom. Pohanské prvky ani za 1700 rokov od prijatia kresťanstva nezmizli. Sv. Grigor Osvietiteľ ponechal v cirkvi mnohé ľudové obyčaje a pohanské obrady, ktoré pretvoril na kresťanské. Tým sa nová viera stala prijateľnejšou pre široké masy obyvateľov starovekého Arménska (Čierniková, 2005: 31).

V prostredí duchovenstva a tiež veriacej časti inteligencie sa často ozýva, že ľudia nepoznajú základy viery, že znesväcujú rituál, základy kresťanstva, že veria v rôzne „diabolské spôsoby“, ako sú rôzne magické praktiky, zbožštenie kameňov a stromov. V armén-

skych chrámoch dnes kňazi zakazujú veriacim vešať na stromy handričky, zakopávať pupočné šnúry alebo magické talizmany medzi kameňmi, ako to robili celé stáročia.¹³

Dokonca aj *matagh* (obet) sa snažia odtrhnúť od cirkvi, chrámu, tým, že „blahoslovie“ nie zvierat, ale len soľ. Slovo *matagh* znamená doslova „podať soľ“. Je to obet, ktorá sa prináša Bohu pri rôznych príležitostiach. Ako vďaka Bohu za milosť, prosba o pomoc, ale aj pri rôznych cirkevných sviatkoch, vysvätení nového chrámu atď. Predtým sa obetovalo priamo pri chrámoch v tzv. *mataghatunoch*, teda obetných domoch. Koncom 80. a začiatkom 90. rokov minulého storočia arménski kňazi vychádzali z chrámu na chrámové nádvorie, aby posvätili zvieratá a podali im posvätenú soľ, bez ktorej by bola obet neplatná.¹⁴ Dnes kňazi zakazujú priviesť zvieratá ku chrámu, veriaci si môžu len priniesť soľ a dať ju posvätiť kňazovi. Kedysi to bola obrovská udalosť, napr. po krste. Obetovalo sa a následne bola obet v rámci spoločnej hostiny pri chráme aj skonsumovaná. Staré pramene pri obrane tohto zvyku píše len o tom, že práve soľ odlišuje tieto obeť od obetí pohanských. Arménsky historik XIII. storočia Kirakos Gandzakeci cituje údajné slová Grigora Lusavoriča, zakladateľa arménskej cirkvi: „Zvieratá obetované Bohu, svätým alebo na pamiatku zosnulých bez soli pozhŕnania sú podobné obetiam pohanov“ (Gandzakeci, 1976: 47). Pravdepodobne sa tu Arménska cirkev odvoláva na slová Starého zákona: „Nenecháš svoju obet bez soli zmluvy svojho Boha. S každým svojím darom prinesieš soľ“ (3M, 2). Dnes sa cirkev odvoláva na legendu, podľa ktorej po prijatí kresťanstva nevedeli čo s obrovským množstvom zvierat, ktoré sa chovali pri pohanských chrámoch s cieľom obetovať ich. Po víťazstve kráľa Trdata nad Hunmi ich obetovali, aby celý ľud oslavoval. Takže dnes kňazi hovoria, že to nie je obet Bohu, ale prejav milosrdenstva, nakoľko mäso sa musí rozdať ľuďom. Obetovať je možné len zdravé zviera samca. Môže to byť býk, baran, kohút. Ak obetujú kohúta, mäso sa musí rozdať do troch domov, barana do siedmich domov a býka do 40 domov. Mäso sa smie uvariť len v slanej vode bez ďalších prísad.¹⁵ Pripúšťajú ešte obetovanie holubov, nakoľko tie sa nezabíjajú, ale vypúšťajú k nebu. V súčasnosti sú však *mataghatuny* prázdne, ľudia zabíjajú obetované zvieratá doma alebo na nejakom posvätnom mieste mimo cirkevných areálov.

11 Pred rokom 2000 som v nijakom chráme v Arménsku nevidela lavice.

12 Meron je posvätný olej, ktorý sa pre všetky arménske biskupstvá vo svete pripravuje v Ečmiadzine raz za 7 rokov a posväcuje ho výhradne katolikos všetkých Arménov. V nových arménskych chrámoch, občas aj v starých, kde také obrazy nikdy predtým neboli, som videla aj inšitné maľby, ktoré tam zrejme priniesli veriaci.

13 O zákazoch, resp. odporúčaníach cirkvi mi rozprával v neformálnom rozhovore duchovný z kláštora Noravank.

14 Počas svojich výskumov som sa často zúčastnila takého obradu obetovania.

15 Mohla by som uviesť oficiálne stránky cirkvi, kde sa o tom hovorí, moje informácie však pochádzajú od obyčajných ľudí, s ktorými som sa rozprávala v rámci svojich výskumov.

Arméni nikdy necítili priame spojenie s inštitucionalizovaným kresťanstvom, ale skôr s archaickým systémom lokálnych náboženských kultov a praktík, identifikovaných ľuďom ako kresťanstvo. Arméni vždy stotožňovali kresťanstvo so svojimi chrámami, *chačkarmi*, ktoré sú pre nich materiálным vyjadrením „pravej viery“. Pre väčšinu Arménov sú základom náboženského cítenia také fenomény, ako kulty miestnych svätých alebo sakralizácia prírodných objektov – hôr, riek, prameňov, stromov, kameňov, jaskýň, a tiež vizionárstvo. Spájajú ich s vlasťou nielen historickou pamäťou, ale aj pocitom sakrálneho, mystického spojenia s krajinou. Prakticky nerobia nijaký rozdiel medzi rôznymi typmi sakrálnych objektov. Všetky nazývajú *surb*, teda svätý, alebo *chač*, teda kríž. Všade vykonávajú identické obrady: zapaľovanie sviečok, dary Bohu či svätým, obetovanie.

Arménska cirkev zakazuje svojim veriacim za posledné roky práve tie praktiky, ktoré sa pre nich vždy spájali s kresťanstvom a národnou vierou. Tým sa od cudzuje širokým masám. Je však pochopiteľné, že sa snaží zmeniť svoj obraz „outsidera“ medzi kresťanskými cirkvami a prispôbiť sa ich požiadavkám. Vždy museli vysvetľovať svoje názory, obrady, zvláštnosti, ktoré ich odlišovali.

K istým zmenám došlo aj vo svadobných obradoch alebo pri krstení. Tie boli však pravdepodobne spôsobené tým, že v období sovietskeho režimu sa niektoré cirkevné povinnosti zanedbávali, prípadne sa nevykonávali podľa starých predpisov. Koncom 80. rokov minulého storočia trval krst nie viac ako 10 minút, dnes takmer hodinu. Koncom sovietskej vlády sa krst „odbavil“ hlavnými úkonmi, dnes je sprevádzaný množstvom bohoslužobných úkonov.

Arménska apoštolská cirkev a neopohanské náboženské hnutie Arordineri ucht

Tieto zmeny môžu byť zapríčinené aj tým, že sa Arménska cirkev prísne dodržiavaním obradov a pravidiel bráni praktikám neopohanov, ktorí istým spôsobom „vykrádajú“ obradnosť arménskej kresťanskej cirkvi. Pramene arménskeho neopohanského hnutia spočívajú v arménskom nacionalizme, predovšetkým v ideológii hnutia *Tserakron Garegina Nždeha* (*Garegin Nždeh a jeho učenie*). Samotnú náboženskú organizáciu založil bývalý emigrant Slak Kakosjan a zaregistroval ju začiatkom 90. rokov minulého storočia ako náboženskú organizáciu *Arordineri ucht*, Bratstvo synov Ara, čiže Árjovia.¹⁶ Táto náboženská organizácia

sobáší podobným spôsobom ako cirkev, ale toto „vykrádanie“ je najzreteľnejšie pri ich obrade zasvätenia. Na označenie tohto obradu používajú rovnaký termín ako Arménska cirkev, teda *knunkh* (krst). Tento arménsky termín nie je odvodený od slova kríž, ako sa dá predpokladať v slovanských jazykoch, ale od slova pečat, preto neopohania považujú za možné používať ho, alebo ako oni hovoria „vrátiť“ im tento termín (Antonjan, 2010: 121). Obrad môže vykonať hoci ktorý žrec. Podmienkou zasvätenia je, čo bolo zavedené až v posledných rokoch, že pri obrade musí byť prítomný „krstný otec“. V tomto prípade je táto funkcia celkom iste prevzatá z kresťanstva, ale znovu to umožňujú špecifiká arménskeho jazyka. Krstný otec by bol *knkhahajr*, ale tento termín sa vlastne vôbec nepoužíva, používa sa termín *khavor*. Toto slovo nie je možné presne preložiť, jeho význam je niečo ako zástupný otec. V arménskej kresťanskej tradícii je vo svojej funkcii prakticky rovnocenný s biologickým otcom, teda má rovnaké práva a povinnosti. Nové meno pri zasvätení neopohania nedávajú, ale priezvisko sa nahlas vyhlási vo forme, že sa zasväcuje člen toho a toho rodu. V záverečnej časti obradu dochádza k pomazaniu posvätným olejom. Aj v Arménskej cirkvi sa pomazanie *meronom* koná hneď pri krste. Pri krste sa pokrstenému, čo nemusí byť dieťa, vešia na krk retiazka s krížom. Neopohania vešajú zasvätenému na krk *arevchač* (slnečný kríž) majúci podobu rozetky z dreva alebo kovu. Ako posvätný olej používajú olej z rôznych kvetov a namiesto kríža, ktorým je v kresťanskej cirkvi završený obrad pomazania, používajú meč (Antonjan, 2010: 122). Sobáš, a najmä zasvätenie svedčia o tom, že neopohania preberajú mnohé prvky od Arménskej kresťanskej cirkvi, len menia detaily alebo význam. V čase christianizácie presne takýmto spôsobom preberala Arménska cirkev prvky predkresťanského náboženstva, takže by sa dalo povedať, že dnes prebieha opačný proces. Neopohania totiž nepreberajú od cirkvi prvky, ktoré majú pohanský pôvod, ale práve tie kresťanské. Tvrdia však, že si len berú späť svoje dávne tradície, ktoré si predtým prisvojila a zdeformovala kresťanská cirkev. Je pochopiteľné, že sa Arménska cirkev takýmto praktikám bráni.

Mnohých Arménov však privádza k neopohanom názor, že kresťanská cirkev má na ľudí veľmi prísne požiadavky, ktoré im je ťažké splniť. Neopohania od nich len žiadajú, aby boli dobrými Arménmi a milovali svoju vlasť.

¹⁶ Pôvodný názov mal byť *Arevordik*, Synovia slnka, čo bol v starovekom aj kresťanskom Arménsku názov prenasledovanej skupiny uctievačov slnka, ale Slak Kakosjan nakoniec zvolil názov *Arordi* (*Arordiner* – mn. č.) synovia Ara. Tento názov bol bližší predstavám národovcov, pretože znamená prvých Árjov.

Záver

Domnievam sa, že nie je potrebné opakovane zdôrazňovať mimoriadne postavenie, aké prisudzujú štátne orgány v Arménskej republike Arménskej apoštolskej cirkvi. V Arménskej cirkvi vidia záruku zachovania národnej identity, kultúry a tiež bezpečnosti.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Literatúra:

- Abramjan, L. (2012). Jerevan: pamjať i zabvenie v organizácii prostranstva postsovetskogo goroda. In: *Antropologičeskij forum* 12: 248-271.
- Antonjan, J. (2010). „Vossozdanie“ religii: Neojazyčestvo v Armenii. In: *Laboratorium* 1: 103-128.
- Arakel Darvižeci (1973). *Kniga istorij. Perevod s armjanskogo, predislovje i kommentarii L. A. Chanlarjan*. Moskva: Nauka.
- Čierniková, B. (2005). *V tieni hory Ararat. Náboženstvoá predkresťanskej Arménie*. Bratislava: Chronos.
- Čierniková, B. (2011). Od pravekých kultových lokalít po neopohanské svätyne na Kaukaze. In: *Axis Mundi* 2011(1): 13-22.
- Gojan, G. (1959). *2000 let armjanskogo teatra. Teatr drevnej Armenii*. Moskva: Gos. Izd. Iskusstvo.
- Grigor Narekaci (1988). *Kniga skorbnych pesnopenij*. Moskva: Nauka.
- Kirakos Gandzakeci (1976). *Istorija Armenii. Perevod s drevnearmjanskogo, predislovje i kommentarij L. A. Chanlarjan*. Moskva: Nauka.
- Melkonjan, E. (2004). Armjanskaja Apostoľskaja Cerkov vo vzaimootnošenijach Armenii i diaspory. In: A. Iskandarjan (ed.), *Religija i politika na Kavkaze. Materialy meždunarodnoj konferencii*. Jerevan: Kavkazskij institut SMI (s. 31-55).
- Ormanjan, M. (2006). *Armjanskaja cerkov*. Jerevan: Ankhjunar.
- Stepanjanc, S. (2000). Armjanskaja apostoľskaja cerkov v gody stalinskoj diktatury. Glavy iz knigi. In: *Armjanskaja literatura* 4: (113-124).

Internetové zdroje:

- Armjanskaja evangelistskaja cerkov ne sekta?* [online]. 2. 8. 2012, Mardik [cit. 13. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://mardik.am/ru/общество/item/144312-армянская-евангелистская-церков---не-секта>
- Barsegjan, M. (2013). *Čem na samom dele zanimajutsja mormony v Armenii?* [online]. Február 2013, [cit. 13. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://arm-info-cult.livjournal.com/>

Napriek množstvu zaregistrovaných cirkví a náboženských organizácií v Arménskej republike sa 90% Arménov hlási k Arménskej apoštolskej cirkvi. Chcú však svoje náboženstvo praktizovať spôsobom, ako to robili po celé stáročia. Pokiaľ im v tom bude cirkev brániť, budú svoje náboženské potreby uspokojovať mimo oficiálnej cirkvi.

- Čilingarjan, A. (2011). *Iz lovcov duš – v ugovovniki* [online]. 20. 8. 2011. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://www.golosarmenii.am/ru/20158/home/12789/>
- Gallup International. (2012). *Global Index of Religion and Atheism* [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://redcresearch.ie/wp-content/uploads/2012/08/RED-C-press-release-Religion-and-Atheism-25-7-12.pdf>
- Garegin Nždeh i jeho učenie [cit. 24. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://husisapail.narod.ru/zexakron.htm>
- Charatjan, G. (2008). *Religiji. Statističeskije dannyje* [online]. Central Asia & Central Caucasus Press AB, [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: www.ca-c.org/annual/2008/09.shtml
- Izmenen zakon „Ob alterantivnoj službe“ [online]. 3. 5. 2013. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://www.express.am/news/view/izmenen-zakon-ob-alter/nativnoj-sluzhbe.html>
- Melikjan, V.; Mkrtčjan, J. (2005). *Religija* [online]. Central Asia & Central Caucasus Press AB, [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: www.ca-c.org/annual/2005/11.religamru.shtml
- Oficiálny sajt Sergeja Nikolajeviča Lazareva [online]. 26. 1. 2013. Dostupné na internete: <http://www.lazarev.ru/news/17-news/681-2013-01-26-12-27-03.html>
- Ukaz Prezidenta Respubliki armeniya „O merach po obezpečeníju zakonnosti na teritorii respubliky Armenija“ [online]. 21. 12 1993. Dostupné na internete: <http://stolica.narod.ru/stran/003.htm>
- V Armenii rabotajut nad novym zakonom o svobode sovesti i religioznych organizacijach* [online]. 3. 10. 2012. [cit. 13. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://armenpress.am/rus/news/694802/v-armenii-rabotajut-nad-noviy-m-zakonom-o-svobode-sovesti.html>
- Zakon o svobode sovesti v Armenii prinjat v pervom čtenii* [online]. 20. 3. 2013. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné na internete: <http://baznica.info/article/zakon-o-svobode-sovesti-v-armenii-prinyat->
- Zakon respubliky Armenia „O svobode sovesti i religioznych organizacijach“* [online]. Dostupné na internete: www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2041&lang=rus